

Petr Květina a kol.: *Minulost, kterou nikdo nezapsal*

Daniel Sosna

Květina, Petr, Jaroslav Řídký, Markéta Končelová, Pavel Burgert, Radka Šumberová, Ivan Pavlů, Hana Brzobohatá, Olga Trojánková, Petr Vavrečka a Jiří Unger. 2015. *Minulost, kterou nikdo nezapsal*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. 656 s. ISBN 978-80-7465-173-1.

Petr Květina s kolektivem vytvořili pozoruhodné dílo, jehož recenze je výzvou. Nejenže se jedná o více než šestisetstránkovou knihu, která již svou fyzickou povahou budí respekt, ale je neobvyklá i svou formou a obsahem. Kniha se pohybuje na rozhraní několika disciplín i žánrů, což ve čtenáři na počátku vyvolá pocit nedjednoznačnosti. Je to odborná kniha nebo popularizace? Jaký byl hlavní cíl autorského kolektivu? Podobné otázky mají tu výhodu, že nutí čtenáře přemýšlet. Rozsah knihy recenzentovi umožnil probírat se obsahem pomalu a nechat výsledný dojem z knihy uzrát. S postupujícím časem sílil pocit obdivu k netradičnímu projektu. Až na samotném konci nezvyklého dobrodružství recenzent našel odpověď na své otázky a snad pochopil i smysl projektu spočívající v překlenutí bariér mezi diskurzními komunitami a jejich praxemi při hledání cesty k pochopení jinakosti.

Jako hlavní odkaz knihy je možné chápat výzkumnou pozici, která vychází z přesvědčení, že porozumění pestrosti lidských společností vyžaduje simultánní pohyb časem a prostorem. Existují společnosti, které se od sociální reality tvůrců knihy odlišují časově nebo geograficky a jejich jinakost je těžko uchopitelná, pokud bychom se pohybovali pouze po jedné ze dvou zmíněných os. Tak jako je slabinou etnografie omezená kapacita pro zachycení dlouhodobých procesů, je slabinou archeologie nebezpečí nereflektovaného porozumění jinakosti bez osobní nebo zprostředkované zkušenosti s geograficky vzdálenými společnostmi. Autorský kolektiv se snaží problém vyřešit prolínáním perspektiv, kdy je čtenář při setkání s konkrétním tématem veden odlišnými místy a časy tak, aby k danému tématu dokázal přistoupit s nadhledem a pokusil se kriticky reflektovat svou vlastní situovanost a předporozumění.

Knihla obsahuje 11 kapitol, které tvoří dva hlavní bloky. První blok vymezuje teoretický základ knihy a představuje především jinakost vymezenou prostorově. Diskutovány jsou zde společnosti zasazené do Cohenovy klasifikační logiky adaptivních strategií. Ve druhém bloku se čtenář setkává především s jinakostí vymezenou časově, což primárně znamená minulý svět neolitických společností. Oba bloky jsou ale heterogenní a obsahují žánrově i obsahově pestré pasáže. Autoři se snaží související informace propojovat bez ohledu na disciplinární nebo žánrovou příslušnost.

První blok začíná beletristicky pojatým úvodem, který má čtenáře vtáhnout do děje a naznačit, že následující text nemusí být suchopárným akademickým popisem, ale může být i rozverným a lehce nedisciplinovaným tokem informací, které propojují svět archaických společností se současností nebo nedávnou minulostí střední Evropy. Je užitečné, že se v prvním bloku vyskytují i rozборы klasických studií a teorií společenských věd, které jsou v českém prostředí méně známé (Clarke, Firth, Ford, Godelier, Hole a další). Jejich popis navíc překračuje obvyklý encyklopedický charakter českých přehledových publikací. Autorský kolektiv prokázal cit pro detail i schopnost zahustit komplikované problémy do podoby přehledných schémat. Zřejmý je navíc i zájem o materialitu, což se projevuje velkým počtem grafických doplňků, které prezentují půdorysy obydlí, vybavení domácností, modely krajin nebo fotografie činností. Zde je cítit silný příklon k etnoarcheologii a její snaze zaznamenávat *typy dat*, která nutně nemusí být v hledáčku etnografů.

Z pohledu současné sociokulturní antropologie autorský kolektiv pracuje s lehce archaickými přístupy a teoriemi. Pro milovníky ontologického obratu, vícedruhové (*multispecies*) etnografie nebo materiální sémiotiky bude problémem přijmout koncepty kultury, identity nebo reprodukce. Nejvíce je to zřetelné u debaty o příbuzenství, která se v posledních 15 letech posunula do zcela odlišné roviny pod vlivem reakcí na dnes již klasickou revizi příbuzenství Davida Schneidera. Kritickou odezvu u některých čtenářů zřejmě vyvolá i využití konceptu archaické společnosti jako jednotícího rámce knihy. Zde je ale vhodné přiznat, že neproblematické kategorie v rámci klasifikace společností neexistují. Autoři vybrali jeden z nejméně špatných konceptů a ten svému účelu posloužil dobře, protože umožnil hrubé vymezení objektu zájmu. Knihou se obecně nese pragmatický tón, který zpochybňuje ideologii korektnosti a použité pojmy hodnotí perspektivou jejich přínosu pro srozumitelnost a komunikaci s potenciálními čtenáři knihy. U problematičtých konceptů je uvedena i jejich reflexe a důvody pro tu či onu volbu. Je to maximum, které bychom v tak široce rozkročené knize mohli očekávat. Není myslitelné, že by bylo možné seriózně dekonstruovat například koncept kultury, který by vyžadoval podobně rozsáhlou samostatnou knihu, ne-li celou ediční řadu.

Druhý blok začíná představením neolitu a neolitizace na třech kontinentech. Autoři představují teoretické modely neolitizace a poukazují na jejich koexistenci.

Bádání v retrospektivních vědách je zde představeno jako pluralitní projekt, který nemá jedinou vítěznou teorii, ale vícero soutěžících s různou mírou uvěřitelnosti a přesvědčivosti. Je výborné, že autoři do knihy zařadili i informace z recentních výzkumů a snažili se pokrýt širokou geografickou oblast. Přestože jsou debaty o příkladech neolitizace v Africe, Evropě a Přední Asii, je vzhledem do pestrosti procesu domestikace rostlin a živočichů nutně neúplný. Vzhledem k rozsahu knihy je pochopitelné omezení záběru, ale logika výběru není zcela zřejmá. Východní Asie nebo Amerika vypadly ze zorného pole pravděpodobně kvůli velké vzdálenosti vzhledem k poloze výzkumného regionu autorů knihy. V debatě o průběhu domestikace živočichů mohly být zmíněny i recentní výzkumy domestikace vlka v paleolitu, které rozpoutaly velmi intenzivní a kontroverzní debaty o domestikaci. Navíc to byly výzkumy, které Českou republiku výrazně zviditelnily na globálním vědeckém poli.

V části věnované neolitickým rondelům kniha nabízí přehled významných lokalit a představuje rozličné interpretace tohoto pravěkého fenoménu. Argument o existenci sociální stratifikace je ale představen natolik stručně a je navíc tak kontroverzní, že je obtížné jej přijmout. Antropologické výzkumy již desítky let poukazují na pestrost forem sociální nerovnosti, která nemusí mít nutně stratifikační podobu. Stratifikace je specifická forma nerovnosti, která v klasických modelech Frieda nebo Service vychází z odlišného přístupu skupin obyvatelstva ke kritickým zdrojům a s tím souvisejícím změnám mocenských vztahů. V nestratifikovaných společnostech také existují nerovnosti, a to dokonce i v rovnostářských společnostech. Odlišná je ale jejich povaha a institucionální ukotvení. Severoamerické komunity archeologické kultury Hopewell stavěly monumentální stavby, ale jednalo se o lovce-sběrače a neintenzivní pěstitele plodin, kteří byli schopni výrazného shromažďování a dech beroucích fyzických výkonů a to vše při absenci stratifikace a podle řady autorů dokonce i hodnostářství (*ranking*). Existence monumentální architektury není nutně dokladem existence sociální stratifikace.

Mezi zajímavé argumenty knihy patří teze, že etnická identita vznikla v interakci předstátních jednotek se státem. Stálo by ho za to konfrontovat s archeologickými a historickými prameny. Debata o identitě je fundovaná a poukazuje na komplexní podstatu sledovaného tématu. Na druhou stranu se zdá, že je identita v knize konceptualizována jako něco, co existuje a lze to uchopit z venku prostřednictvím etické perspektivy. Přesvědčivější by byl model, ve kterém je identita uchopena procesuálně jako něco, co „není“, ale co „se stává“ (srov. Ingoldův kontrast mezi *being* a *becoming*). Identifikování je navíc produktem dialektického napětí mezi vnitřní identifikací a vnější klasifikací. Ontologicky identita působí jako reálná záležitost a pokud se zredukuje na substantivně uchopenou kvalitu, není zcela zřejmé, co analytický koncept identity vlastně reflektuje. Proto by bylo relevantnější odstoupit od přemýšlení o identitě jako substantivu a sledovat spíš proces

identifikování se, který má i materiální koreláty a je tedy archeologicky relevantní. Samozřejmě je to perspektiva, která je méně jednoznačná, ale možná právě proto je uvěřitelnější.

Z pohledu formy je kniha neméně zajímavá. Žánrově se text pohybuje od rozverně povídky až k akademickému rozboru sociální teorie. Text je místy hravý a akcentuje narativní rovinu. Právě důraz na sílu příběhu je jednou z velkých předností knihy. Příběhy o potopení Titaniku, bitvě u Little Big Hornu nebo návštěvách etnografů na vysočině Nové Guineje čtenáře výborným způsobem vtáhnou do děje a popustí uzdu imaginaci. Stejně tak úvodní a závěrečná část vytvářejí dva póly příběhu, který čtenáře celou knihou provází. Výrazně osobní styl a uvolněnost ale neprochází celou knihou a je cítit, že různé kapitoly byly sepsány různými autorkami a autory. Na druhou stranu je potřeba vyzvednout schopnost autorského kolektivu vyrovnat se s řadou překladatelských oříšků, kterých bylo díky práci s původní cizojazyčnou literaturou nepočítaně. Nicméně použití populárního pojmu indián není ideální. Sami Američané se mu vyhýbají a užívají obvykle *Native Americans*. Jako méně vhodné se jeví i užívání zdvořilých, které místy snižují odbornost projevu.

Práce s literárními zdroji je rozsáhlá. Vzhledem k ambici zasáhnout i neakademické publikum je v knize použito citování formou poznámek na konci knihy, které laického čtenáře nebudou rozptylovat, ale zájemci si je mohou prostudovat. Užitečné jsou i časté odkazy na informace v jiných kapitolách knihy. Z pohledu akademické rigoróznosti se v knize místy objevuje laxnější citování bez uvedení stran i v případě konkrétních informací z knih, ale vzhledem k rozsahu citované literatury se jedná o drobnosti. U schématu 3.6-1 chybí odkaz na Sahlinse, který zde byl pravděpodobně inspiračním zdrojem. V části věnované cyklu Kula, která se týká směny prestižních předmětů, je problematičtější hovořit o obchodních partnerech a komoditách, které referují k logice trhu a komodifikace. Stejný problém se v knize opakovaně vyskytuje na více místech při popisu směnných cyklů. Zmíněné příklady jsou klasickým příkladem darování, které je v antropologii převážně kontrastováno s tržní směnou. Chybné je i zobecnění, že se na Vysočině Nové Guineje nevyskytovalo dědičné předávání moci, autority nebo prestiže. Právě dědičnost byla jedním z důvodů, proč Maurice Godelier navrhl distinkci mezi lidry typu *Great men* a *Big men*.

Naprostě skvělá je grafická úroveň knihy. Vzhledem k velkému rozsahu a množství grafických doplňků je udržení kvality v celé knize obdivuhodné. Výborné jsou zejména nákresy a schémata, které názorně představují například klasické modely a teorie. Grafické znázornění Sapir-Whorfovy hypotézy je výborným příkladem. Příjemným překvapením bylo i překreslení mapy klanové půdy Hopiů podle klasické monografie Darylla Forde, kde autorský kolektiv dotvořil topografii terénu v prostředí geografických informačních systémů. V knize se objevují

i originální fotografie z rozličných světových lokalit, které prokazují mobilitu a zkušenosti autorského kolektivu. Kniha je i výborným příkladem propojení klasické formy prezentace v knižní podobě s inovativními technologickými možnostmi. Nejenže autorský kolektiv prezentuje obrázky sofistikovaných digitálních rekonstrukcí pravěkých osad, ale umožňuje i stažení aplikace pro mobilní zařízení, která nabízí virtuální prohlídku neolitické vesnice.

Celkový dojem z knihy závisí na zálibě čtenáře v hypertextovém myšlení. Tematicky je kniha natolik pestrá, pokrývá tolik podtémat a problémů a neočekávaně otevírá nová témata a obzory, že se čtenáři místy může ztratit centrální linie. Zároveň si recenzent klade otázku, zda v knize muselo být opravdu vše a zda by výrazná editace, která by stlačila rozsah knihy na polovinu, celkovému výsledku nepomohla. Autorský kolektiv se jen v teoretické rovině ambiciózně pohybuje od adaptace po etnicitu a od náčelnictví po konceptualizaci kultury. Méně by možná bylo více. Na druhou stranu je kniha i při svém rozsahu překvapivě silná ve smyslu pro detail. To pro recenzenta bylo největším překvapením. Není obvyklé, aby přehledová publikace o sociálním životě rozličných společností čerpala z původní literatury detaily typu vlhkosti vzduchu, kalorické hodnoty potravy, nekonzistence výpovědí pasažérů Titaniku nebo variabilitě nábojnic používaných aktéry bitvy u Little Big Hornu. V této rovině publikace přesahuje klasické přehledové knihy v antropologii a to nejen české, ale i ty zahraniční, které mají často díky tlaku nakladatele a snahy přizpůsobit knihy výuce masových bakalářských oborů značně povrchní charakter.

Publikaci velmi dobře vystihuje úvodní věta vyskytující se v místě obvyklém pro dedikace: „Tato kniha byla napsána navzdory všemu.“ Jednoznačně je odvážným počinem v poklidných středoevropských vodách, které nejsou příliš nakloněny překračování hranic a experimentování. Zkoumání jinakosti je v knize představeno jako robustní projekt, který může být těžko uzavřen rigidními hranicemi. Svým pojetím se kniha hlásí k Binfordovskému pojetí archeologie jako antropologie a těží ze schopnosti propojovat informace pocházející z různých zdrojů a teoretických a metodologických přístupů. Autorskému kolektivu se podařilo organicky projit etnografická a archeologická data tak, aby byly vytvořeny příběhy, které jsou čtivé a zaujmou širší okruh čtenářů. Mezi řádky čtenář cítí odkaz Clarkeovy vize „nedisciplinované empirické disciplíny“, kde právě nedisciplinovanost produkuje zajímavé myšlenky.

Kniha bude provokovat. Akademiky s kravatou a pečlivě zastríženým vousem bude znepokojoovat místy neformální styl, archeology znervózní šířka záběru, jež výrazně překračuje obzory disciplíny, se kterou se často a rádi silně identifikují, historici možná zaskřípou zuby nad úvahami o validitě textových záznamů a sociokulturním antropologům budou některé teoretické úvahy připadat mimoběžné s recentními myšlenkovými proudy. Poznámka o zeslabování role archeologie

v multidisciplinárním výzkumu neolitu je v českém kontextu na pokraji hereze. Podobná míra pokory je v diskurzí komunitě, která zcela nereflexivně ještě nedávno neváhala šokovat své okolí konferencemi typu „Ve službách archeologie“, velmi neobvyklá.

Autorský kolektiv nám ukázal, že i četba může být dobrodružstvím. Čtenář si může připadat jako Alenka v říši divů, která je vedena roztodivnými světy tvořenými bizarními novoguinejskými oslavami, zámořskými plavbami, neolitickými násilnými střety nebo písněmi Boba Dylana. Při prvotním pohledu na některé z kapitol si recenzent v duchu arogantně pomyslel, že si jen zopakuje informace, které již dávno zná. Jak se mýlil! Užitečné informace včetně drobných detailů se objevily i v důvěrně známých oblastech. Kniha je díky své neobvyklé povaze vhodná pro výuku studentů, laickou veřejnost i profesionály.

Milan Kundera ústy jedné ze svých románových postav počátkem 80. let upozornil na popsané listy papíru, které se v bohaté a prosperující společnosti vrší na hromady v archivech a depozitářích, jež jsou smutnější než hřbitovy. Nikdo do nich nechodí a texty jen tak spočívají ve svém mrtvolném klidu. A to je přesně doba, v níž jsme se ocitli a sledujeme, jak většina současné akademické produkce mizí do stínu depozitářů, aniž by kohokoliv zaujala. Kniha *Minulost, kterou nikdo nezapsal*, je z jiného těsta právě proto, že ve více rovinách vybočuje z běžné publikační praxe. Pokud bychom hodnotu díla vnímali skrze debaty, které otevře, pak se nyní s velkou pravděpodobností setkáváme s publikací, která na pomyslném hřbitově jen tak neskončí.

Daniel Sosna

sosna@eu.cas.cz

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.

<http://www.eu.avcr.cz/cs>